

Petr Rak, Kadaňské městské knihy a správa města v letech 1465-1620.

Disertační práce na katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze³

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Oponentský posudek

Předkládaná disertační práce Petra Raka si klade za cíl všestranně, tedy po stránce diplomatické i obsahové, zhodnotit dochované kadaňské městské knihy pro středověk a počátek novověku (z let 1465-1620). Zcela logicky je tak práce rozdělena na dva hlavní oddíly, totiž na soubornou charakteristiku knih po vnější i vnitřní stránce a na vyhodnocení jejich zápisů, ovšem zároveň při využití všech dostupných komplementárních pramenů, ve smyslu objasnění chodu městské správy. Před podkapitolou, sledující postupnou evidenci městských knih v kadaňském archivu až po poslední inventarizaci v letech 1966-1968 předřazuje pochopitelně P. Rak ještě souborné pojednání o možnostech studia a zpřístupňování městských knih ze středověku a raného novověku v našich zemích. Ačkoli je dnes v rámci kadaňského městského fondu zachováno jen na 43 knih, a to jen málo spolu navzájem obsahově souvisejících, podařilo se autorovi bezesporu vytěžit pro poznání struktury městských orgánů a jejich práce maximum, což ještě konkrétněji doložím níže (už na tomto místě zároveň také podotýkám, že právě druhou kapitolu práce považuji za rozhodně zdařilejší nežli kapitolu první).

Pramennou základnu autorovi tedy poskytoval jak předmětný soubor městských knih, ale i další prameny z kadaňského archivu (zejména cechovní písemnosti) a prameny z jiných archivů, mající s pojednávanou problematikou úzkou souvztažnost (kadaňská kronika z pražské knihovny františkánů u Panny Marie Sněžné, výjimečné dobové evangelické matriky uložené ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, kniha členů kadaňského růžencového bratrstva - nyní v soukromém archiv Lobkoviců v Nelahozevsi a knihy obnov městských rad podkomořského úřadu z Národního archivu v Praze). Reprezentativně působí i seznam připojené literatury, zde však postupně upozorním na některá opomenutí, respektive ne vždy dostatečně zohledněná zjištění stávající literatury v konkrétních souvislostech, což dle mého názoru zkresluje úroveň předchozího poznání, jak se budu snažit doložit alespoň na nejvýraznějších příkladech.

Zmiňuje-li autor přehledně v úvodním zamyšlení stav a výhledy zpřístupňování městských knih u nás, překvapuje, že k oddílu 2b, v němž si kromě možného celkového zhodnocení vývoje městských knih pro období konce středověku a raného novověku (asi stěží při množství knih z raného novověku dochovaných realizovatelného) všimá i dílčích zpracování určitých typů městských knih, neuvádí soubornou charakteristiku písemností městské proveniencí, a tedy i jednotlivých typů úředních knih pro Brno z pera L. Sulitkové (výťah z rozsáhlejší práce, uveřejněné v zahraničí, představuje studie ve sborníku Brno v minulosti a dnes 18, 2005) a že v dalším oddíle 3b, navozujícím možné způsoby jejich

zpracování neuvádí specifické a příkladné ediční počiny Františka Hoffmanna (výběr psaneckých a popravčích zápisů z jihlavských městských knih a tzv. hromadnou edici jihlavských berních rejstříků z poloviny 15. století) a hromadnou edici pozdně středověkých (podle stavu jejich dochování) a raně novověkých knih finanční povahy z Brna - obsahuje-li tento katalog L. Sulitkové rovněž výsledky komplexního paleografického rozboru brněnských městských knih, stojí jistě za další badatelské povšimnutí. Kromě toho ne u všech knih je výhodné editovat je jako jednotliviny (viz právě studie Hany Jordánkové a L. Sulitkové z kolektivní monografie z ústecké konference k r. 2008, v této souvislosti bohužel nepřipomínané), čehož důkazem jsou i poslední dva svazky edice v rámci jinak zmiňovaného grantového projektu *Libri civitatis (Knihy měšťanských práv Nového Města Pražského)* zpracované příkladně Jaroslavou Mendelovou). I když jde samozřejmě v případě Rakova úvodu do problematiky jen o přehledný nástin, který má upozornit na hlavní cesty výzkumu, stejně překvapí, že není explicitě upozorněno na stanovisko k systému třídění městských knih v jejich *Soupise* do roku 1526 (a jen se obecně poukazuje na shrnutí v předmětných pracích L. Sulitkové) a že k těmto schémátům nezaujal autor vlastní stanovisko (jen nepřímo jeho postoj vyplývá z jeho vlastního třídícího schématu, k němuž se ještě vyjádřím). Bylo by dlužno rovněž připomenout úžasnou práci na poli vlastního zpracování městských knih v archivech předchozími generacemi (J. Čelakovský - Jeho *Soupis rukopisů... v Archivu král. hlavního města Prahy...* - není například uveden ani v soupise literatury, M. Bělohávek, Fr. Hoffmann, J. Dřimal).

Pozastavit se je tedy zapotřebí u další podkapitoly, zaobírající se v návaznosti na souborné vyličení pokusů o evidenci kadaňských městských knih jejich utříděním, které se P. Rakovi stalo základnou pro katalogizační popis jednotlivin a hloubkový průzkum předmětných knih. Byť je tato podkapitola opatřena přehlednými tabulkami, dokladujícími záslužně postupný stav kompletace souboru kadaňských městských knih (s poukazem zejména na zásluhy městského archiváře Josefa Hofmanna) a byť na tomto základě autor naznačuje peripetie s utříděním nesourodého celku, přece jen se nemohu ubránit některým poznámkám k vhodnosti zatřídění některých knih. Předně měla být dle mého názoru z tohoto celku vyčleněna a pojednána jen v návaznosti tzv. kniha opisů písemností kadaňských katolíků a evangelíků z let 1524-1593 a naopak v něm měl figurovat časově nejstarší kopiář městských písemností, sestavený někdy kolem roku 1410. Ačkoli se P. Rak v souvislosti s touto knihou odvolává na její charakteristiku ve studii Ivana Hlaváčka (*Městské kopiáře v Čechách...*, s. 322-324), činí tak pouze v poznámce, z níž rozhodně nevyplývá, proč sám P. Rak tento kopiář nepojednal (ať už by byl případně charakterizován jako kniha privilegií, jeho vyčlenění není důvodné – ke vztahu tzv. knih privilegií k jejich pouhým kopiářům, řaditelným spíše do knih městské správy v užším slova smyslu nežli do knih městského zákonodárství viz už také R. Nový, *Soupis městských knih...* s 27-28). Je samozřejmé, a výzkum P. Raka, to plně potvrzuje, že způsoby vedení městských knih se lišily město od města, považují ovšem za nedůvodné knihu dluhů města jako celku (katalog. č. 9) považovat za knihu bez problémů vřaditelnou do knih užší městské správy (takové stanovisko by chtělo rozhodně důkladnější zdůvodnění, daleko spíše bych ji chápala jako knihu městského hospodářství – tento postřeh se týká rovněž nedochovaných register výběrčích posudného, opět pojednaných mezi knihami městské správy v užším slova smyslu. Jinak je ovšem upozornění na deperdita z dochovaných

zmínek a z přehledně nastiněné nekompletnosti zachovaných knih určitých typů velmi záslužné. V souvislosti s naznačenými rozdíly ve vedení knih v jednotlivých městech, a tím spíše ve městech pražských, jejich agenda není srovnatelná s žádným z jiných našich královských měst, mi také není jasné, proč se autor v souvislosti s knihami sporného soudnictví (s. 45) opírá o jejich strukturu na Starém Městě pražském (snad pro právní příslušnost Kadaně k jihoněmeckému právnímu okruhu, která ale nikde není výslovně zmíněna?!), když typologické členění soudních knih na teritoriu severozápadních Čech dobře vyplývá z regionálně zaměřeného přehledu Jiřího Čarka a Bořivoje Lůžka, *Názvoslovní městských knih*... s. 462-466), v této souvislosti ale autorem nepřipomínaného. Tuto práci nepřipomíná P. Rak ani na jiném místě (s. 46-47), kde by rovněž měla své opodstatnění, totiž tam, kde zdůvodňuje jinak jistě správně rozhodnutí pojednat jako samostatnou skupinu městských knih také knihy vesnic městského panství – tento metodologický návod je rovněž explicitě vyjádřen i v přehledu Čarkově a Lůžkově (s. 470). P. Rak na podporu svých názorů o vhodnosti tohoto pojetí cituje selektivně jen dobové studie vyplývající z dobové diskuse o charakteru pozemkových knih (Stanislav Polák, *Knihy pozemkové a knihy městské*..., Oldřich Turčín, *Několik poznámek*... - a Poláková odpověď). Uniká mi ovšem, proč tytéž práce nevzpomíná autor v téže podkapitole v poznámce č. 133, kde zdůvodňuje, proč se kloní k používání pojmu pozemková kniha oproti pojmu „gruntovní kniha“, když jeho náhled není rozhodně v souladu s těmito zjištěními, která naznačují, že pro středověk a raný novověk je vhodnější užívat terminus gruntovní kniha – viz rovněž shrnutí výsledků této diskuse v práci L. Sulitkové, *Vývoj městských knih*, s. 82-83). Z hlediska lepší orientace v navozeném členění městských knih bych také přivítala, kdyby autorem podané zdůvodnění v podkapitole I.3.1 bylo poznámkami propojeno přímo s katalogovými čísly (a nikoli jen s literaturou, vztahující se obecně k předmětným typům knih)

K dalším podkapitolám, v nichž se P. Rak zaobírá rozбором vnějších znaků městských knih a jejich vedením, nelze vznést žádné připomínky, pozastavím se tedy až u podkapitol věnovaných paleografickému rozboru a jeho výsledkům. Jde bezesporu o důkladnou analýzu všech pojednávaných 43 knih, jejímž výsledkem je nejen odhalení 116 individuálních písařských rukou (jejich ukázky jsou navíc připojeny na CD-ROMU), ale současně také v mnoha případech jejich identifikace s konkrétními jmény písařů a zjištění funkční kompetence písařů. Paleografická analýza tedy postihla práci jak přísežných městských písařů, tak radních služebníků i samotných rychtářů, respektive také tzv. příležitostných písařů (na 60 písařských rukou, mezi nimiž se v souhlasu s rozboru učiněnými pro předbělohorské Brno podle P. Raka jistě skrývají také samotní konšelé). Výsledky rozboru jsou přehledně shrnuty i v tabelárním vyhodnocení a promítají se samozřejmě v příslušných konotacích jak do dalších podkapitol, tak do druhé části práce, zaměřené k orgánům městské správy. K rozhodujícím zjištěním P. Raka tedy patří přesvědčivá konstatování, že zatímco většina knih městské správy, potažmo i knih městského soudnictví, byla vedena oficiálními městskými písaři, jakési samostatné písařské centrum vytvořili radní služebníci, kteří evidentně poskytovali své služby při zapisování jednání městské rady, zatímco naopak v rychtářských knihách se uplatnili i samotní rychtáři. V knihách správy městských vesnic bylo zjištěno značné množství písařských rukou, z nichž některé bylo možné identifikovat s městskými písaři, jiné s radními služebníky a další zřejmě patřily, jak již bylo naznačeno,

samotným konšelům. Jde tedy bezesporu o zásadní poznatky. Vzpomíná-li ovšem P. Rak na některých místech (například v souvislosti s tzv. příležitostnými písaři), již zmíněné rozbory L. Sulitkové a H. Jordánkové pro kancelář města Brna v předbělohorském období, pak si dovoluji konstatovat, že opomenutí zásadního metodologického aspektu této studie, která se poprvé v naší historiografické produkci soustředila na zhodnocení výsledků paleografické analýzy všech dochovaných městských knih z tohoto předního moravského královského města, jejichž počet byl pro raný novověk oproti Kadani několikanásobný a přispěla právě k odhalení funkční zodpovědnosti samotných konšelů na vedení knih samostatné městské úctárny, fungující v součinnosti s městským komorním úřadem (i v Kadani P. Rak ojedinele zjišťuje úřad městského „účetního“, ovšem jako člena širšího, čtyřčlenného městského správního útvaru „pánů hospodářů“- s. 225-227), považuji za výraz badatelské nekorektnosti (vědecký přínos přínosy této diplomaticky a prosopograficky zaměřené studie tedy v příslušných souvislostech opominul, napodiv si ale neodpustil na její margo nepřipadnou poznámku – č. 332 na s. 225).

Přeneseme-li se k vlastnímu katalogu, tedy katalogizačním popisům jednotlivých městských knih v rámci P. Rakem utvořeného třídícího schématu. Je zjevné, že tyto popisy jsou až maximalisticky zpracovány co se týče vnějších stránek, kdo by však neměl v rukou předkládanou práci o kadaňských městských knihách a chtěl by být výstižně informován o jejich obsahové stránce, pak se moc nedoví (za velmi stručné z hlediska obsahu knihy považuji například popisy č. 3, 7,9, 25-29, 31, 33-376), přičemž jako příklad par excellence mohou posloužit právě popisy obsahu rychtářských knih (25-29), znějící „Zápisy, řazené chronologicky podle posloupnosti funkčních období městských rychtářů“. Proč nejsou projednávány případy (spolu s rozsahem folií) alespoň stručně obsahově charakterizovány, když z jiných míst Rakovy práce vyplývá (s. 136, 217), že se zde výjimečně kromě dlužní agendy objevily i případy z oblasti sporného soudnictví či že jsou zde například i zápisy ke složení městských rad (s. 136) či v rychtářské knize č. 29 unikátní zápis o zajištění ostrahy města během výročních trhů (viz potom na s. 218). Za adekvátní také nepovažuji, aby nepopsaná folia knihy byla zmiňována v tzv. vnitřním popisu knihy, tyto údaje patří spolu s údaji o vložených, vytržených ad. foliích do vnějšího popisu. K charakteru rychtářských knih v jednotlivých městech bych také přivítala, kdyby byl učiněn poukaz na jejich rozdílnou „právní“ úroveň v jednotlivých našich městech (p. Rak pak o rychtářských knihách a kompetencích městského rychtáře znovu na s. 215-218) a na skutečnost, že ve vícerých městech se v současné době zjišťuje, že rychtář spolu s přísedícími mohl ve zkráceném řízení projednávat i trestně právní záležitosti (Brno, Náchod, Ostrava, Olomouc – viz např., souhrn v práci L. Sulitkové, *Brněnské městské knihy...* s. 79-81, ale také v dalších studiích H. Jordánkové a L. Sulitkové, z nichž některé další relevantní ke studiu městských správních orgánů a sociální skladbě jejich příslušníků chybějí v celkovém přehledu využití literatury; V souvislostech dočasného prosazování se městských obcí na úkor rozhodování „utilitárních“ městských rad pak také postrádám komparativní studii Kristiny Kaiserové, *Sociální hnutí v českých a moravských městech počátkem 16. století...*)

Ačkoli některé z výše nastíněných výhrad platí i pro duhou kapitolu P. Rakem předkládané disertační práce (na selektivnost jím vybíraných zjištění ještě v konkrétních

souvislostech upozorním), je druhá kapitola o kadaňské městské správě od sklonku středověku do 20. let 17. století, jak už bylo naznačeno, zpracována za využití i všech komplementárních pramenů přesvědčivěji. Ačkoli soubor dochovaných kadaňských městských knih není pro zkoumané období, jak bylo osvětleno v první části práce, zdaleka kompletní, jejich obsahová skladba není pro výzkum v daném směru až tak nevýhodná, neboť jsou zde zastoupeny kromě pamětní a smíšené knihy také dva radní protokoly, několik knih korespondence městské rady a unikátní kniha přísah městských úředníků (byť začínající až rokem 1597). K náboženské příslušnosti zástupců vrcholných městských správních orgánů pak mohl P. Rak rovněž využít zmíněnou výjimečnou knihu opisů korespondence kadaňských katolíků a evangelíků z let 1524-1593 (užívá-li ovšem alternativně pro evangelíky také označení „utrakvisté“, může tento termín vzbuzovat i jiné konotace), unikátní kadaňské evangelické matriky křtů a sňatků z celkového rozpětí let 1558-1622, knihu členů kadaňského růžencového bratrstva a nepřímo také soupisy pobělohorských kadaňských exulantů. Pro zpřesnění výzkumu složení městských rad měly velkou výpovědní hodnotu další prameny, a to jak zmíněná městská kronika, tak zejména knihy obnov městských rad podkomořského úřadu. V příslušných souvislostech pak autor rovněž doplňoval relevantní údaje rozbořem knih testamentů. Je ovšem třeba objektivně říci, že při kompletaci potřebných údajů postupoval s velkou vynalézavostí a smyslem pro komparatistiku rovněž v širším dobovém rámci (zde ale oprávněně varuje na příslušných místech, např. na s. 170, před unáhleným zobecňováním dosažených výsledků, i když se zdají korespondovat se situací zjištěnou pro určité období i v jiných českých, potažmo moravských královských městech).

Celkově se tedy P. Rakovi podařilo sestavit pro zkoumané období 14 soupisů členů městských rad (nejméně jich bylo možné při vší snaze rekonstruovat pro přelom 15. a 16. století) a další soupisy naznačující obsazení jednotlivých městských úřadů (perkmistři, „páni hospodáři“, dozorcí nad masem a chlebem, nad špitálem ad.), přičemž názornost výkladu podtrhuje množství připojených tabulek a jmenovitých seznamů. Autor se přitom nezabývá jen personálním obsazením městských správních orgánů, ale také způsobem jejich volby (pro případnou rekonstrukci vlastního ceremonálu obnovy však dostupné prameny bohužel neskýtají žádnou oporu).

Velmi názorně tak z podaného výkladu vyplývá, že specifickým obdobím byla pro Kadaň doba zástavy města v rukou Hasištejnských z Lobkovic (1469-1519), přičemž v následujícím období se nejen výrazně projevila konfesionální rozdvojenost kadaňských měšťanů, ale od jeho počátku došlo také ke změně v organizaci správních sborů. Dřívější sbor osmi přísežných se transformoval do dvanáctičlenné „rady starších“, zatímco původní početnější, dvacetičtyřčlenný sbor obecních starších se pod označením „páni z obce“ redukoval na polovinu. Spolu s právě úřadující dvanáctičlennou městskou radou tak šlo o tři sbory, jejichž se skladba se až do druhého stavovského povstání evidentně již nijak neměnila a které, jak plastiky P. Rak dokládá, byly navzájem personálně prostupné (tyto tři sbory mohou jen na první pohled mohou evokovat situaci v některých moravských královských městech, zejména v Brně – kromě zmíněné studie o brněnské městské kanceláři zde ovšem autor pro komparaci mohl využít dalších studií H. Jordánkové a L. Sulitkové, zejména *Fungování nejvyššího městského správního orgánu...a „Otevřená společnost“ jednoho*

královského města..., respektive prostudovat také klasickou práci Jaroslava Marka, *Společenská struktura moravských královských měst...*). Tam, kde P. Rak naznačuje, že pro větší plastičnost výkladu musel převést získané chronologické pořadí jmen určitých konšelů a dalších vykonavatelů městských úřadů na jmenné seznamy a postupovat tedy prosopografickou metodou (zvláště s. 134-140), rovněž postrádám výslovné upozornění na metodiku, užitou poprvé při studiu městských kanceláří právě pro soudobé Brno ve zmíněné studii o brněnské kanceláři a správě města (i v brněnském případě šlo o zmapování mocenských pozic jednotlivců a poznatky získané rozbořem zdejších pramenů byly uloženy do dalších, nezmiňovaných studií – například *Městské elity ve středověku a raném novověku ... Nobilitace – předpoklad pro úřední kariéru brněnského rychtáře ad.*).

Jedním z výrazných výsledků ve vztahu ke Kadani je zjištění snižující se frekvence rotace městských radních v posledních desetiletích předbělohorské doby a tedy jisté uzavírání se okruhu radních osob vůči celé měšťanské obci (s. 168an. – i zde P. Rak oprávněně naznačuje potřebnou zdrženlivost ve vztahu k možnému zobecňování takovýchto výsledků) a další zjištění o obnovování i dalších dvou správních sborů s nástupem novověku podkomořím; naproti tomu bezprostřední vliv na obsazování důležitého úřadu městského rychtáře měli – na rozdíl od některých jiných českých měst - zprvu sami radní (s. 191-192), od poloviny 16. století pak královský rychtář. Co se týče náboženského složení městských rad, evangelíci se v nich začali projevovat až od počátku 40. let 16. století a již po necelých dalších 40 letech jejich vliv ve vrcholném městském správním orgánů značně ustupoval do pozadí, aby pak s přelomem století získali jednoznačnou supremaci katolíci.

Za vůbec největší přínos celé disertační práce lze bezpochyby považovat v naší literatuře zatím ojedinělý pokus o rekonstrukci správních poměrů v městských vsích. P. Rak naznačuje, že v 15. století nedokázalas katolická Kadaň využít husitských revolučních událostí ke zvětšení svého pozemkového majetku a že její venkovské majetky se poněkud zvětšily až na sklonku předbělohorské doby. Poddané na venkově drželo jak samo město, tak jednotliví měšťané a také zmíněné růžencové bratrstvo, přičemž ve většině vsí se sféry jejich vlivu vzájemně prolínaly. Zjistit přesný počet vlastních městských poddaných je tak skoro nemožné. P. Rak rovněž dokládá, že v kadaňské správě nebyl pro správu městského panství vyčleněn žádný samostatný správní orgán. Rozhodující úloha tu tedy zřejmě náležela samotné městské radě, přičemž rozvolněnost této správy dokládá, jak již bylo výše naznačeno, i velká variabilita zjištěných písařských rukou v kategorii knih městského panství (některé ruce patrně patřily samotným konšelům). Městská rada v těchto vsích (tedy i těch, v nichž měli menšinové podíly měšťané a zmíněné bratrstvo) dosazovala z místních osob rychtáře a podle potřeby dalších několik přísežných, a to zřejmě ne úplně pravidelně každý rok, spíše za dva až čtyři roky, přičemž ve správních sborech bylo možné vysledovat jen málo rotaci jejich členů, spíše mnohdy šlo jen o vystřídání „rolí“.

Jen pro úplnost ještě podotýkám, že zřejmě chvat při dokončování práce má někde na svědomí mírně „neučesanou stylistiku“, opomenutí některých slov či naopak někde jejich dublování či užití nesprávného pojmu „nejoptimálnější“ (s. 39). Jinak jde ale i po jazykové stránce o práci velmi pečlivou.

Přes vznesené připomínky, naznačující z mého pohledu někdy nepochopitelnou autorovu "negligence" ve vztahu k již vykonané práci na předmětném poli výzkumu, je ovšem vcelku nutné předkládanou disertační práci **Kadaňské městské knihy a správa města v letech 1465-1620** považovat za velmi zdařilou a jako takovou ji plně doporučit k obhajobě.

28. 4. 2012 Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.